

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 82(73)

ІННОВАЦІЙНІСТЬ ДИСКУРСІВ А. АЗІМОВА ТА Г. МІЛЛЕРА В КОНТЕКСТІ АМЕРИКАНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ СТОЛІТТЯ

Бесараб Т.П., Павліщева Я.О.

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Досліджено інноваційність дискурсів А. Азімова та Г. Міллера в контексті американської літератури ХХ століття. Протиставляючи дискурсивні особливості творів Г. Міллера та А. Азімова, автори виявили загальні тенденції художнього світу письменників. Було детально досліджено структурні елементи художніх дискурсів Г. Міллера та А. Азімова. Шляхом порівняльного аналізу автори виділили особливості функціонування дискурсів у текстах Г. Міллера та А. Азімова та способи організації їх художніх текстів. Було проаналізовано унікальність міллерівської та азимівської творчості та їх вплив на американську літературу ХХ століття.

Ключові слова: дискурс, потік свідомості, наукова фантастика, художній світ, текст.

Постановка проблеми. ХХ століття стає переламним та великою мірою новаторським етапом у розвитку американської літератури, яка заявила про себе появою та становленням таких визнаних класиків світової літератури, як Е. Хемінгуей, В. Фолкнер, Г. Міллер, Дж. Стейнбек, К. Кізі, Р. Бредбері, А. Азімов та багато інших. За словами літературознавця Б.О. Гіленсона, цей період стає «золотим» в історії американської літератури, коли вона набуває найбільшого розквіту й по праву може називатися однією з великих світових літератур. З початку й протягом ХХ століття бурхливо розвиваються нові напрями та жанри американської літератури, які, з одного боку, корелюють зі світовими мистецькими трендами, а з іншого, збагачують світовий літературний процес власним національним доробком. Значний поштовх у розвитку американської літератури на початку ХХ століття був спровокований колізіями Першої світової війни, а формування нових імен у мистецтві, зокрема Г. Міллера, бурхливо відбувалося у 20–30 роки. Цей період позначений пошуком нових мистецьких форм, заснуванням різноманітних літературних шкіл та художніх технік (зокрема потоку свідомості), збагаченням літературної творчості новою проблематикою. В американську літературу проникають модерністські мистецькі течії, що зумовлює появу цілої плеяди визначних письменників-модерністів, таких як Е. Паунд, Г. Стайн, В. Фолкнер, Г. Міллер, Е. Олбі. В той же час на національному американському тлі з'являється низка талановитих письменників, представників «втраченого покоління» – Е. Хемінгуей, Дж. Дос Пассос, С. Фіцджеральд.

Починаючи з другої половини ХХ століття американська література позначена поступовим відходом від модерністських тенденцій, власне американським явищем у мистецтві постає нонконформістська творчість бітників, формується ряд письменників постмодерністського толку. В той же час інтенсивно розвиваються жанри наукової фантастики та фентезі, які довгий час представлялися гострими предметами літерату-

рознавчої полеміки з приводу їх приналежності до «високої»/масової літератури. Однак завдяки таким іменам, як А. Азімов, Р. Хайнлайн, А. Ван Вогт, Р. Бредбері, У. Ле Гуїн, К. Саймак тощо значені жанри були визнані багатьма літературознавцями невід'ємною та значущою частиною літературного процесу ХХ століття.

Одними із знакових фігур американської літератури ХХ століття безсумнівно постають Г. Міллер та А. Азімов. Незважаючи на те, що творчість цих письменників належить до різних жанрів, напрямів та етапів літературного процесу ХХ століття, кожен із них значно вплинув на подальший розвиток американської літератури. Так, Г. Міллер надихає цілу низку митців (А. Гінзбург, У. Бєроуз, Дж. Керуак) на створення бунтарської літератури бітників, продовжують певним чином міллерівський дискурс й письменники останніх років ХХ століття, такі як Ч. Буковські та Ч. Паланік.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Першими й до сьогодні головними академічними дослідженнями з проблематики творчості Г. Міллера є монографії К. Відмера, В. Гордона, Г. Ханса, І. Гассана [13], Д. Кеннета. На цей час провідним російським дослідником проблематики Г. Міллера залишається О.М. Зверев [7], який написав ряд статей, присвячених романістиці письменника, а також переклав російською мовою есеїстику автора. Художній світ Г. Міллера аналізували в різноманітних рецензіях і статтях такі критики, як А. Геніс та П. Вайль, В. Вахрушев, В. Топоров, Л. Житкова, П. Гіленсон, М. Пальцев. У вітчизняній критиці постає і творчість Г. Міллера наймасштабніше вивчалася Т.Н. Денисовою [6]. Серед останніх досліджень у міллерознавстві можна виділити роботи Ф.Тернера [12], Р. Фергюсона, Т. Несбіта, Е. Циховської [11].

Серед книг, присвячених Азімову, два розгорнутих інтерв'ю письменника про наукову фантастику Полу Волкеру (1978) і Чарльзу Платту (1980). Три біобібліографічних дослідження (особливий інтерес тут становить робота Л. Девіда Аллена й Джейма Л. Робертса «Азімовська три-

логія про Академію та інші твори з примітками до біографії письменника й оглядом науково-фантастичних творів Азімова, категорій наукової фантастики, аналіз творів». Безумовний інтерес становлять монографічні дослідження Нейла Гобла «Аналіз творчості Азімова» (1972), Джозефа Ф. Патроча «Наукова фантастика Айзека Азімова» (1974) [16], Джеймса Ганна «Айзек Азімов, основи наукової фантастики (1982, перевидана в 1996), а також розділи про Азімова в книгах Сема Московича «Дослідники майбутнього» [15], Демона Найта «У пошуках чуда», Ізраеля Шенкера «Слова та їхні творці».

Що стосується вітчизняного літературознавства й критики, слід визнати, що фантастиці взагалі й творчості Азімова, зокрема, приділяється більш ніж скромна увага. Так, з 1960-х по 1990-і роки вийшло лише три книги, одна з яких – колективна монографія, присвячених розгляду проблем, пов'язаних із питаннями фантастики, наукової фантастики, історією й етикою пригодницьких і фантастичних жанрів, сюжетикою і видами наукової фантастики, співвідношення науки й художності в ній: Чорна Н.І. «У світі мрії й передбачення» (1972), М. Броварників «Фантастика й реальність» (1960) і «Подорож без кінця: У світі пригод і фантастики» (1986). Дослідження в них базувалися переважно на матеріалі творчості російських і українських письменників (О. Толстого, А. Беляєва, І. Єфремова, В. Владко, М. Дашкієва, Ю. Смолича) і визнаних класиків наукової фантастики – Ж. Верна й Г. Уеллса. Творчість Азімова практично не аналізувалася в цих працях. Соціальна фантастика Азімова знайшла відбиття лише в кандидатській дисертації (1976) А.А. Колибанової, першому спеціальному дослідженні творчості письменника, цінність якого обмежена історично зумовленою неповнотою аналізованого матеріалу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні Г. Міллер є загально визнаним письменником, класиком американської літератури, а романна трилогія «Тропік Рака», «Чорна весна» і «Тропік Козерога» є найпоказовішою щодо власне міллерівського художнього дискурсу. Однак через довгі роки цензури та упередженого ставлення до його творчості творчий здобуток письменника не отримав глибокого та різнобічного дослідження як у вітчизняному літературознавстві, так і в зарубіжній критиці. Через це поза увагою дослідників залишається вивчення потоку свідомості як провідної художньої техніки зазначеної трилогії. Тому актуальним аспектом для усеосяжного розуміння особливостей міллерівського дискурсу є аналіз техніки потоку свідомості на матеріалі «Тропіків».

А. Азімов – яскравий і самобутній представник «золотого століття» американської наукової фантастики й загально визнаний класик світової наукової фантастики. Своїм творчим доробком він стверджує жанр наукової фантастики як окремий важливий пласт американської та світової літератури. Дослідження творчості А. Азімова є актуальним завданням, оскільки, по-перше, заповнює в українському літературознавстві прогалину щодо його унікальної творчої особистості, а по-друге, здатне зробити певний внесок у вирішення однієї з кардинальних про-

блем сучасного літературного процесу – проблем взаємовідношень і взаємозв'язків різних художньо-естетичних систем, зокрема наукової фантастики й високої літератури.

Мега статті. Ця стаття спрямована на визначення провідних дискурсивних особливостей у творчості Г. Міллера та А. Азімова шляхом порівняльного аналізу.

Виклад основного матеріалу. На початку 20-х років ХХ століття Г. Міллер гучно заявляє про себе як про видатного представника американського модернізму, з одного боку, продовжуючи традицію європейських модерністів, а, з іншого, він пішов далі, ставши передвісником літератури постмодернізму. Однак творчий шлях Г. Міллера є важким й бунтарським, письменник понад тридцять років залишався під забороною літературної цензури. Творчість Г. Міллера є багато в чому новаторською та провокативною, ламає багатовікові настанови пуританської моралі й розширює поняття «літературної мови».

Особливо близькими за світоглядними й художньо-естетичними установками були для американського письменника сюрреалісти та дадаїсти. Проте й сюрреалістські, й дадаїстські маніфести викликали у Г. Міллера неоднозначне ставлення: як і творчість усіх його попередників і духовних учителів, з одного боку, слугували базисом і художнім орієнтиром для нього, а з другого – були сходинкою для їх переосмислення й подолання.

Багато в чому на становлення світоглядної та художньо-естетичної системи автора вплинула творчість Д.Г. Лоуренса. Г. Міллер досліджує його літературний доробок (результати чого були опубліковані в есе «Всесвіт смерті») на початку 30-х років ХХ століття та проводить багато паралелей між власним і лоуренсівським творчим шляхом. Американський письменник убачає себе продовжувачем започаткованої Д.Г. Лоуренсом боротьби проти табуованості теми сексу в літературі, за відкритість і відвертість слова. Проте Г. Міллер і критикує Д.Г. Лоуренса, вважаючи його літературні позиції й переконання недостатньо радикальними для боротьби з пуританською традицією в англо-американській літературі. І в той же час Г. Міллер намагається знайти свій шлях у напрямку руйнування суспільних, моральних табу щодо відвертості літературного слова.

Важливим для формування художньо-естетичних ідей Г. Міллера виявився творчий здобуток американського поета Волта Вітмена. У поезії В. Вітмена Г. Міллер знаходить багато мотивів, співзвучних лейтмотивам власної творчості. Насамперед, письменник акцентує увагу на вітменівській ідеї прийняття, яка, згідно зі шведським літературознавцем, дослідником міллерівської творчості Г. Хансом, є центральною в романах «Тропік Рака» (1934), «Чорна весна» (1936) та «Тропік Козерога» (1939). Крім цього, Г. Міллер черпає з поезії В. Вітмена ідеї боротьби за моральну й духовну свободу особистості, анархічного бунту проти застарілої картини світу та створення власної, а також ідею природної людини.

Г. Міллер експериментує з формою оповідання, застосовуючи техніку потоку свідомості, а також обґрунтовує специфіку власного підхо-

ду до зазначеного прийому. Так, в есе “Всесвіт смерті” (1939), він аналізує особливості техніки потоку свідомості своїх попередників – М. Пруста й Дж. Джойса. Визначаючи їх доробок і внесок у поетику модерністської літератури, зазначаючи вплив цих письменників на розвиток власної творчості, Г. Міллер одночасно критикує художньо-естетичну та світоглядну систему М. Пруста й Дж. Джойса, намагаючись подолати, переосмислити досвід своїх попередників. Згідно з Т. Д’аном, модерністи протиставляли упорядкований світ своїх творів дійсності у стані хаосу. Г. Міллер поступово відходить від цієї опозиції, наголошуючи, по-перше, на прийнятті цього хаосу як частини потоку буття, по-друге, прирівнюючи реальність і літературу, стверджуючи цю реальність текстоцентричною.

Техніка потоку свідомості, застосована в міллерівських романах, як й у пізнього Дж. Джойса в “Поминах за Фіннеганом”, відображає народження в художньому світі письменника провідних рис постмодерністської чутливості. Так, О.М. Зверев і Т.Н. Денисова вважають американського письменника провісником літератури постмодернізму, підкреслюючи такі характерні риси його текстів, як інтертекстуальність, тотальна іронія, застосування принципу нонієрархії, звертання до східної філософії буддизму і дзен-буддизму. Серед рис постмодерністської чутливості, які виявляються в художньому світі Г. Міллера 1930-х років, можна відзначити епістемологічну невпевненість – втрату віри в можливість досягнути дійсність раціональним шляхом – і висунення натомість інтуїції. Принцип нонієрархії втілюється в текстах і світобаченні автора в намаганні прийняти (і тим самим розвінчати) одвічну дихотомію добра і зла, життя й смерті, світла й темряви. І в зв’язку з цим письменник заявляє про неможливість пізнання істини й наголошує на прийнятті потоку буття в усіх його проявах. Зароджується у світовідчутті Г. Міллера й така характерна постмодерністська риса, як текстоцентричність.

Публікація романної трилогії “Тропік Рака”, “Чорна весна” і “Тропік Козерога” отримала багато відгуків від метрів літератури ХХ століття. Серед них такі митці, як Е. Паунд, Дж. Орвелл, Т. С. Еліот, А. Нін, Н. Мейлер. У 1940 році Дж. Орвелл пише есе “У череві кита”, присвячене “Тропіку Рака” та “Чорній весні”, і підкреслює визначний характер міллерівських романів для літератури, оскільки в цих текстах представлено такі художні аспекти, які до Г. Міллера ніхто не порушував. Це стосується передусім міллерівської мови: за Дж. Орвеллом, Міллер повертає а літературу справжню англійську мову, плавну та ритмічну, мову, якою розмовляють без страху, позбавлену суспільного табу. Окрім того, Дж. Орвелл звертає увагу й на формальний експеримент Г. Міллера в “Тропіку Рака” та “Чорній весні”, порівнюючи міллерівський потік свідомості й потік свідомості, використаний Дж. Джойсом в “Уліссі”. Що відрізняє міллерівський потік свідомості – не стільки вираження, репрезентація в ньому різноманітних рівнів і форм людської свідомості, як в “Уліссі” Дж. Джойса, скільки передача повсякденної свідомості або потоку людського досвіду.

Н. Мейлер також підкреслює внесок Г. Міллера до світової літератури та його вплив на подальший розвиток американської літератури, наголошуючи на важливості зображення непристойного та потворного в тексті як засобу духовного, морального очищення й оновлення людини. Окрім цього, важливим аспектом міллерівської прози Н. Мейлер, як і Дж. Орвелл, вважає її спрямованість на відвертість літературного слова та руйнування його табуваності.

Г. Ханс ставить Г. Міллер в один ряд із М. Прустом, Дж. Джойсом, Т. Манном, Т. Вулфом і робить висновок про те, що американський письменник у своїх романах акумулює й поєднує їх досвід. Те, що відрізняє власне міллерівський потік свідомості – лейтмотиви, які приводять його до руху. За І. Гассаном, це комплекс Христа або комплекс розп’яття та нереалізовані мрії й нездійснені надії. Крім того, слід додати центральний у художньому світі Г. Міллера мономіф створення/руйнування й міфологему ріки (води), що визначають зміст потоку свідомості в романах автора, зумовлюють композиційні особливості текстів.

Романна трилогія «Тропік Рака», «Чорна весна» та «Тропік Козерога» стає квінтесенцією міллерівського художнього дискурсу, найбільш показовим твором з точки зору застосування та розвитку техніки потоку свідомості як провідного засобу організації тексту в літературі модернізму. Художня техніка потоку свідомості в романах Г. Міллера є багаторівневою системою, що включає в себе позасвідоме, передсвідоме та свідоме. В основі потоку свідомості – позасвідоме, яке коригує всю діяльність і визначає зміст внутрішнього життя героя. На цьому рівні свідомості переважають довербальні образи й архетипи. Саме при зображенні позасвідомого відбувається розв’язання епістемологічних проблем персонажа. Ці проблеми виникають як імпульс ззовні, як реакції героя на зовнішню дійсність, і проходять декілька стадій вирішення, що відображається в роздумах (передсвідоме) і низці спогадів (свідоме). Перехід з одного рівня свідомості на інший передається шляхом зміни асоціативних рядів у тексті, а також зміною емоційного й дискурсивного забарвлення.

Техніка потоку свідомості в контексті модерністської світоглядної парадигми позначена такими її настановами, як вичерпаність багатовікової картини дійсності, зосередженість на суб’єктивному світі особистості, психологізація світосприйняття, ескапізм. Міфологічна свідомість стає першоосновою для розкриття потоку свідомості літературного героя, оскільки вона містить архетипічні образи та міфологеми, спрямовані на упорядкування хаотичної картини світу.

Творчість Г. Міллера є на межі літератури модернізму та постмодернізму, і це відбивається на поступовому переосмисленні письменником деяких аспектів модерністського світовідношення, зокрема, ескапізму, ізоляціонізму людини від світу, елітаризму мистецтва. Застосовуючи художню техніку потоку свідомості Г. Міллера ставить на меті зануритися на дно свідомості непересічної, харизматичної особистості, митця, який своїм творчим актом, глибинним внутрішнім зусиллям здатен змінити хід історії, змінюючи свою свідомість та відкриваючись потоку буття.

В потоці свідомості свого героя Г. Міллера передає різні психічні стани, що зумовлює й відповідну дискурсивну специфіку наративу. Провідним світоглядним лейтмотивом міллерівського персонажа, що провокує рух його свідомості виступає загострення конфлікту між об'єктивним уявленням про дійсність та персональними світоглядними установками (що виражається в застосуванні письменником дискурсу маргінала й відкритому зображенні соціально табуйованих сцен). Ця опозиційність, що передає глибину кризи і деструктивність традиційного образу дійсності у свідомості героя «Тропіків» і «Чорної весни», з іншого боку, обертається можливістю для кардинального перестворення картини світу й встановлення нових цінностей. Перебуваючи в такому стані, свідомість персонажа міфологізується й він концентрується на найглибших її рівнях, відшукуючи фундаментальні для оновлення своєї картини світу мономіфи створення/руйнування, умирання/відродження, образи жінки (матері, коханки), митця; символи книги, ріки, утроби, піхви, еросу/танатосу, хаосу/космосу. Зазначені міфоеlementи в романах, як правило, зображуються у вигляді конфліктних полюсів, опозиційність яких нейтралізується шляхом їх отождолення. Зняття протиріч приводить, у свою чергу, до переосмислення героєм образу реальності, до її гармонійного, конструктивного прийняття, а також до зміни власного соціального статусу від вигнанця до деміурга.

А. Азімов (1920-1992), безумовно, становить одне з вершинних явищ не тільки в науковій фантастиці, але й у творчій сфері взагалі. «Людиною 7 560 000 слів» назвав його американський критик Льюїс Ніколс в 1969 році, коли Азімов опублікував свою соту книгу. Наукова фантастика для нього – і спосіб твердження гуманістичних ідей за допомогою художньої творчості, і спосіб розширення меж художньої уяви, а отже, і обрії літературної творчості, але творчості неодмінно соціально значущої.

Наукова фантастика, що він наполегливо підкреслював, це насамперед «галузь літератури», причому літератури художньої. В авторській передмові до «Снів роботів», він твердить, що «наукова фантастика – це щось набагато більше, ніж наукові відомості, які вона містить. Адже в науково-фантастичних творах, зазначає він, йдеться, насамперед, про людину, а не про науку як таку.

Безсумнівно, А. Азімов є беззастережним прихильником визнання наукової фантастики повноцінною художньою творчістю, у якій реалії наукової сфери використовуються як ефективний засіб рішення художньо-естетичних завдань. Тут його погляди повністю збігаються з визначенням наукової фантастики Ж. Садуля, у якому він визнає її галуззю літературної уяви і вважає, що в ній «ніколи немає науки, у найкращому разі спекуляція на існуючих або прийдешніх техніках». А щодо необхідності для літературного твору значних, «загальнолюдських» ідей, погляди Азімова співвідносні з поглядами таких письменників не «масової культури», як Б. Шоу, Б. Брехт або Ж.-П. Сартр, У. Фолкнер, які незмінно пов'язували поняття великої літератури з якістю й масштабом ідей, викладених у ній.

Таким чином, програмні установки А. Азімова як видатного представника науково-фантастичної літератури практично повністю збігаються із творчими установками визначних майстрів великої літератури. У зв'язку із цим виникає актуальна для сучасного літературного процесу проблема: чи існує принципова грань, яка відокремлює вищі досягнення традиційно віднесених до «масової» літератури (паралітератури, сублітератури) жанрів, у даному випадку жанрів наукової фантастики, від великої (високої, серйозної) літератури, або літератури мейнстріму? І якщо існує, то де вона пролягає й у чому її суть? Проблема ця є тим більш актуальною, що літературний процес ХХ століття, за спостереженнями таких відомих фахівців, як, наприклад, Л.Г. Андреев, А.М. Зверев, характеризується чітко вираженою тенденцією до симбіозу, нового синтезу (концептуального синтезу) не тільки різних жанрів, але багато в чому і протилежних художньо-естетичних систем – реалізму й модернізму, реалізму і постмодернізму, постмодернізму та масової літератури, масової літератури й літератури серйозної (високої), появою так званих прикордонних (проміжних) зон.

А. Азімов, метр науково-фантастичного жанру американської літератури середини ХХ століття, своєю обширною та багатогранною творчістю ствердив цей жанр невід'ємною частиною світового літературного процесу. Розвиваючи жанр наукової фантастики, письменник, в той же час, за тематикою своїх творів виходить далеко за його межі, він значно розширив та збагатив цей літературний напрямок, підіймаючи фундаментальні питання притаманні «високій» літературі.

А. Азімов створює свій специфічний дискурс, відбитий у ряді романів та оповідань. Незважаючи на їхню тематичну розмаїтість, усім їм властива дискурсивна єдність. Автор використовує переважно форму діалогу, майже відсутні описи пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Мовою науково-фантастичної літератури А. Азімов передає портретно-психологічні деталі, понадральні об'єкти та явища позаземного масштабу. Азімов також віддає перевагу динамічному розгортанню подій. Про це свідчать характер зачинів його оповідань, які відразу вводять читача в суть конфлікту.

Науково-фантастичний дискурс азімовських творів виражається також в лексиці, пов'язаній з освоєнням космосу, космічними польотами, екстраполяцією в майбутнє й науковими відкриттями. У своїх оповіданнях Азімов використовує велику кількість неологізмів, наукових термінів, астрономічних й футуристичних понять.

Предметно-психологічна вірогідність творів А. Азімова досягається за рахунок широкого включення в дискурс понять і термінів, яким належить характеризувати майбутнє: космічні пересування, зброя нової ери, нові наукові галузі й предмети побуту.

В основі більшості оповідань Азімова лежать драматичні події й події екстремального порядку, які вимагають граничної напруги зусиль для їхнього благополучного розв'язання. Гостра конфліктність ситуації визначає тип героя (персона-

жа), наділеного, як правило, залізною волею й незламною логікою, мужністю й відданістю справі.

Творчість А. Азімова розвивається у декілька етапів. Значний пласт азімівського художнього світу складають оповідання та повісті 50-х років. Сюжет романістики А. Азімова 50-х років становить універсальну модель подій, у якій перипетійний початок перемежується із субстанціональним, що веде до осмислення глобальних проблем буття і його протиріч. Рушійною силою його є заданий автором масштабний конфлікт, що екстраполюється у трилогії у фантастичне майбутнє. Це вічний конфлікт між старим і новим, руйнуванням та створенням, конфлікт між силами розпаду, ентропії й силами творення. Звідси – ідея психоісторії як грандіозної і одухотвореної гуманістичним пафосом спроби створити науково обґрунтовану теорію розвитку людського співтовариства на багато тисячоріч уперед.

Наступний визначний етап творчості А. Азімова припадає на 80-і роки ХХ століття. Автор збагачує його дискурс, створюючи макросюжет, який увібрав одинадцять сюжетів двох романних серій, замкнувши своєрідну кільцеву структуру в точці відправлення (Земля), до якої повернувся через двадцять тисяч років. Із численних героїв перших романів обох серій життя, вчинки й дії яких ставали сюжетами й мікросюжетами великого оповідання, до вихідної точки вернувся тільки один – людиноподібний робот Деніел Оліво – центральний персонаж макросюжету, який зв'яже і стягає воедино всі мотиви та всі наскрізні ідеї, які утворюють художньо-значеннєву концепцію мегарозповідання або, іншими словами, мегатексту й архітексту. Ускладнення й масштабність ідейно-значеннєвого концепту мегарозповідання спричинили появу крім устояних, нових елементів дискурсу. Так, А. Азімов звертається до постмодерністського художнього прийому інтертекстуальності у формі метатекстуальності (співвідношення тексту зі своїми предтеками) і архітекстуальності (жанрові зв'язки текстів). Письменник урізноманітнює свій дискурс, використовуючи техніку потоку свідомості, щоби передати психологічний стан героїв в екстремальних або граничних станах. Порівняно з попереднім етапом азімівської творчості, у романах 80-х років посилюється й стає більш напруженим філософський аспект текстів, особливо характерні для романів «Роботи зорі», «Роботи й Імперія», «Академія на краю загибелі», і «Академія й Земля», у яких іде інтенсивне протиставлення контрастних точок зору з актуальних питань, пов'язаних з етичними законами для роботів і для людини, способами освоєння космічного простору, принципами людських відносин, і ведуться суперечки про найбільш ефективні стратегії цивілізаційного процесу.

Сукупність відзначених рис становить свого роду дискурсивну парадигму А. Азімова, відзначену тим рівнем художньої оригінальності й майстерності, який дає підставу для віднесення його творчості до великої літератури, або літератури основного потоку.

Проводячи паралелі між творчістю таких на перший погляд різнопланових письменників, як Г. Міллер та А. Азімов, можна простежити схо-

жі вектори розвитку їх творчих шляхів. З одного боку, обидва є визнаними класиками американської літератури ХХ століття, що значно вплинули на подальшу її долю. Так, романістика Г. Міллер визначила характер модерністської (й перехід до постмодерністської) літератури, а творчість А. Азімов, в свою чергу, сформувала науково-фантастичний пласт американської літератури. В той же час, обидва письменники викликають неоднозначне, інколи навіть полярне ставлення критиків щодо їх внеску у світовий літературний процес – від визнання їх новаторами, першопрохідцями, самобутня творчість яких не обмежується певним жанром чи літературним напрямком, до ствердження їх творчості поза літературної цензури або за межами «високої літератури».

Щодо особливостей функціонування дискурсів у текстах Г. Міллера та А. Азімова, то спосіб організації художніх текстів значених авторів є полярними та контрастними. Головна відмінність полягає у художніх засобах, які Г. Міллер та А. Азімов залучають для передачі своїх дискурсів. Так, у А. Азімова діалог виступає провідним способом структурування нарративу, а авторський задум, уся образна та персонажна система спрямовані на зовні, позначені максимальним розширенням за межі земного світу, до далеких планет та інакших форм життя. У Г. Міллера ж, навпаки, дискурс організується як потік свідомості або внутрішній монолог героя, а увага автора максимально сконцентрована на внутрішньому світі одного персонажа, мікросесвіті, що зітканий з переживань, спогадів, роздумів, чуттєвого досвіду та фантазій. Навіть структура міллерівського тексту зумовлена механізмами роботи свідомості.

У всіх оповіданнях А. Азімова діалогізований дискурс позначається на відсутності опису пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Об'єктами опису, і при цьому в дуже лаконічній формі, можуть бути портретно-психологічні деталі, предмети і явища фантастичного світу. Подібно до того, як Г. Міллер репрезентує у тексті реєстр глибоких внутрішніх переживань героя, А. Азімов зображує події та деталі фантастичної реальності у макромасштабі. Це, насамперед, неодмінні елементи науково-фантастичного дискурсу, такі, як Галактика, екзотичні планети, міжгалактичні зорельоти, гіперкосмос, гіперпростір, бластери тощо. Однак для Азімова важливим є не стільки сам набір цих елементів, скільки цільова настанова й значеннєва надзадача їхнього використання. Ця надзадача є тим, що максимально зближує А. Азімова з Г. Міллером – намагання переосмислити актуальні проблеми оточуючої дійсності, роль та призначення непересічної особистості в її долі. Проте вирішується ця проблема у письменників на різних рівнях і масштабах. Міллерівський дискурс потоку свідомості – це насамперед дискурс інтроверта, людини харизматичної, митця, який, навіть якщо й намагається змінити світ, встановити з ним зв'язок, то робить це у першу чергу починаючи з себе, він є точкою відліку, він і є цілим всесвітом. З такою ж масштабністю А. Азімов передає позицію екстраверта, роздумує над долею людства та його взаємодією

з космосом, зображує шляхи еволюції людської цивілізації, особистість ученого й роль науки в долях людства. Як і у Г. Міллера, в романах А. Азімова масштабність задуму визначає характер оповідальної манери – це трироманий обсяг тексту, скріпленого історією головного героя, а потім історією й роллю його вчення в драматичних долях Міжгалактичної Імперії та її окремих держав. Однак в романній трилогії Г. Міллера всі колізії відбуваються глибоко у внутрішньому світі героя, який представляє головний інтерес автора. Більш того, «Тропіки» є автобіографічною трилогією, що знову-таки підкреслює зануреність письменника до мікросвіту і надання йому розмірів макросвіту. Зовнішні події зображуються в романах Г. Міллера, проте й вони слугують для передачі потоку свідомості героя на різних її рівнях, від раціонально організованих (спогади, роздуми) до позасвідомих (видіння, фантазії), кожен з яких виконує свою функцію в тексті.

Якщо для дискурсу «Тропіків» Г. Міллера пріоритетним виявляється психічний світ з його основними компонентами та реаліями, то художній світ романів А. Азімова сповнений маркерами науково-фантастичного, футуристичного дискурсу. Однак обидва дискурси позначені напруженістю наративу й динамікою подій. Міллерівський герой намагається встановити гармонійні відносини зі світом, упорядкувати його шляхом глибоких внутрішніх трансформацій, розв'язати глобальні питання життя та смерті, людини та суспільства, ероса й танатоса. Динамізм подій в азимівських текстах характеризується не менш важливими проблемами, хоча вони зображуються дещо в іншій площині. А. Азімов не обмежується лише науково-фантастичною тематикою, хоча вона й є головним тлом азимівського дискурсу. Письменник також зосереджується на психологічних питаннях людських взаємин, відношення людини та всесвіту, людей та роботів. В основі сюжетно-фабульної структури більшої частини азимівських оповідань, як правило, лежать драматичні події й події екстремального порядку, які вимагають граничної напруги волі або розуму та інтелектуальних зусиль.

Висновки і пропозиції. Проводячи паралелі між художніми особливостями, структурою та механізмами функціонування дискурсів Г. Міллера та А. Азімова, можна зробити наступні висновки про їх інноваційність.

Головна відмінність полягає у художніх засобах, які Г. Міллер та А. Азімов залучають для передачі своїх дискурсів. Так, у А. Азімова нарратив організується у формі діалогу, а авторський задум, уся образна та персонажна система спрямовані на зовні, позначені максимальним розширенням за межі земного світу, до далеких планет та інакших форм життя. У Г. Міллера ж, навпаки, дискурс організується як потік свідомості або внутрішній монолог героя, а увага автора максимально сконцентрована на внутрішньому світі одного персонажа, мікросвіті, що зітканий з переживань, спогадів, роздумів, чуттєвого досвіду та фантазій. Навіть структура міллерівського тексту зумовлена механізмами роботи свідомості.

Діалогам в текстах А. Азімова притаманна відсутність опису пейзажів, інтер'єрів, побутових деталей. Об'єктами опису, і при цьому в дуже лаконічній формі, можуть бути портретно-психологічні деталі, предмети і явища фантастичного світу. Подібно до того, як Г. Міллер зображує в романах потік глибоких внутрішніх переживань героя (нерідко у формі списку або каталогу, що вказує на намагання героя упорядкувати, структурувати деструктивну картину світу), А. Азімов зображує події та деталі фантастичної реальності у макромасштабі.

Максимально зближує А. Азімова з Г. Міллером та мета, яку вони намагаються досягти в їх творах – нейтралізувати та гармонізувати одвічні позиції життя та смерті, створення та руйнування, визначити роль та призначення непересічної особистості в цих процесах. Проте вирішується ця проблема у письменників на різних рівнях і масштабах. Міллерівський дискурс потоку свідомості – це насамперед дискурс інтроверта, людини харизматичної, митця, який, навіть якщо й намагається змінити світ, встановити з ним зв'язок, то робить це, у першу чергу, починаючи з себе, він є точкою відліку, він і є цілим всесвітом. З такою ж масштабністю А. Азімов передає позицію екстраверта, розмірковуючи над долею людства та його взаємодією з космосом, зображує шляхи еволюції людської цивілізації, особистість ученого й роль науки в долях людства. Зовнішні події зображуються й в романах Г. Міллера, проте й вони слугують для передачі потоку свідомості героя на різних її рівнях, від раціонально організованих (спогади, роздуми) до позасвідомих (видіння, фантазії), кожен з яких виконує свою функцію в тексті.

Якщо для дискурсу «Тропіків» Г. Міллера пріоритетним виявляється психічний світ з його основними компонентами та реаліями, то художній світ романів А. Азімова сповнений маркерами науково-фантастичного, футуристичного дискурсу. Однак обидва дискурси позначені напруженістю наративу й динамікою подій. Міллерівський герой намагається встановити гармонійні відносини зі світом, упорядкувати його шляхом глибоких внутрішніх трансформацій, розв'язати глобальні питання життя та смерті, людини та суспільства, ероса й танатоса. Динамізм подій в азимівських текстах характеризується не менш важливими проблемами, хоча вони зображуються дещо в іншій площині. А. Азімов не обмежується лише науково-фантастичною тематикою, хоча вона й є головним тлом азимівського дискурсу. Письменник також зосереджується на психологічних питаннях людських взаємин, відношення людини та всесвіту, людей та роботів.

Таким чином, А. Азімов руйнує традиційне уявлення про науково-фантастичний жанр як напрямком масової літератури й розширює рамки фантастичної літератури, збагачуючи її серйозною проблематикою «високої» літератури. Так само й Г. Міллер постає у свій час руйнівником багатомовної пуританської моралі англо-американської літератури. Й А. Азімов, й Г. Міллер своїм творчим доробком доводять, що кожен із них складає окремих, самобутній пласт американської літератури, кардинально змінюючи її установки та урізноманітнюючи її жанри.

Список літератури:

1. Азимов А. Прелюдия к Академии // Миры Айзека Азимова: В 12 кн. – Кн. 5. – Рига: Полярис; Харьков: Фолио, 1994. – 446 с.
2. Азимов А. Законы науки о человеке // Азимов А. Мечты роботов. – М.: ЭКСМО; СПб: Валери СПД, 2002. – С. 820-824.
3. Аствацатуров А. Путешествие в утробу мира в романе Генри Миллера “Тропик Козерога” // Миллер Г. Тропик Козерога. – СПб.: Азбука, 2001. – С. 45-461.
4. Гаков В. Триумфаторы // Фантастика века. – М.: Полифакт, 1995. – С. 83-92.
5. Гиленсон Б.А. История литературы США: Учеб, пособие для студентов вузов. – М.: Издательский центр “Академия”, 2003. – 704 с.
6. Денисова Т.Н. Історія американської літератури ХХ століття. – К.: Довіра, 2002. – 318 с.
7. Зверев А.М. Одинокій бунтарь // Миллер Г. Тропик Рака. Тропик Козерога. Чёрная весна. – М.: Б.С.Г. – Пресс; НФ «Пушкинская б-ка», 2001. – С. 5-24.
8. Кузнецова О.Ю. Усвідомлення особливостей мовної особистості для налагодження ефективної взаємодії / Кузнецова О.Ю. // Каразінські читання: Людина. Мова. Комунікація : тези доп. XIII наук. конф. з міжнар. участю (7 лют. 2014 р.). – Х., 2014. – С. 186-187.
9. Миры Айзека Азимова: В 12 кн. Кн. 1. – Харьков: Полярис; Фолио, 1994. – 672 с.
10. Павлищева Я.А. Феномен техники потока сознания в литературе модернизма [Электронный ресурс] / Я.А. Павлищева // SCI-ARTICLE.RU – науч. период. электрон. рецензируемый журн. – 2014. – № 12. – С. 71-81. – Режим доступа: <http://sci-article.ru>.
11. Циховська Е. Багатовекторний світ фланера у «паризькій трилогії» Генрі Міллера // Філологічні трактати. – 2013. – Т. 5. – № 4. – С. 116-120.
12. Frederick Turner, Renegade: Henry Miller and the Making of Tropic of Cancer, New Haven: Yale University Press, 2011. – P. 88-104.
13. Hassan I. The Literature of Silence. Henry Miller and Samuel Beckett. – N.Y.: Knopf, 1967. – 166 p.
14. Miller H. Tropic of Capricorn // www.olympiapress.com.
15. Mockowitz S. Isaac Asimov // Mockowitz S. Seekers of Tomorrow World, 1966. P. 249-265.
16. Patrouch J.F., Jr. The Science Fiction of Isaac Asimov. – N.Y.: Doubleday, 1974.

Бесараб Т.П., Павлищева Я.А.

Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого

ИННОВАЦИОННОСТЬ ДИСКУРСОВ А. АЗИМОВА И Г. МИЛЛЕРА В КОНТЕКСТЕ АМЕРИКАНСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ ХХ ВЕКА

Аннотация

Исследована инновационность дискурсов А. Азимова и Г. Миллера в контексте американской литературы ХХ века. Противопоставляя дискурсивные особенности произведений Г. Миллера и А. Азимова, авторы обнаруживают общие тенденции художественного мира писателей. Были детально проанализированы структурные элементы художественных дискурсов Г. Миллера и А. Азимова. Путем сравнительного анализа авторы выделили особенности функционирования дискурсов в текстах Г. Миллера и А. Азимова и способы организации их художественных текстов. Была также проанализирована уникальность миллеровского и азимовского творчества и их влияние на американскую литературу ХХ века.

Ключевые слова: дискурс, поток сознания, научная фантастика, художественный мир, текст.

Besarab T.P., Pavlishcheva Ya.O.

Yaroslav Mudryi National Law University

THE INNOVATION OF A. AZIMOV'S AND H. MILLER'S DISCOURSES IN THE CONTEXT OF THE AMERICAN LITERATURE OF THE XX CENTURY

Summary

The innovation of H. Miller's and A. Azimov's discourses has been researched in the context of the American literature of the XX century. Opposing discourse peculiarities of the Miller's texts to the Azimov's works, the authors have revealed common tendencies in the literary world of the both writers. The structure of the literary worlds both H. Miller and A. Azimov has been analyzed. Using comparative analysis, the authors of the article have outlined the peculiarities of the Miller's and Azimov's discourses functioning in their texts. The uniqueness of the Miller's and Azimov's works and their influence on the American literature has been also analyzed.

Keywords: discourse, stream of consciousness, literary world, science fiction, text.